

KRISTÓF ILONA

EGY LENGYEL HUMANISTA MAGYARORSZÁGON – AZ ELFELEDETT SZÁNOKI GERGELY¹

A 15. századi magyar történelem alapos ismerői számára ismerősen cseng ez a név: Gregorius Sanoceus, az irodalmárok, illetve lengyel terepen járatosak így is találkozhattak vele: Grzegorz z Sanoka. Életének, pályájának magyar vonatkozásai mégis inkább az irodalmárok érdeklődését keltették fel.² A magyar történeti munkákból egy-egy odavetett megjegyzés alapján értesülünk személyéről. Az 1440-es években a Hunyadi-fiúk, László és Mátyás nevelőjeként említik. A lengyel szakirodalom pedig leginkább az 1460-70-es évekbeli tevékenységét méltatja, különös hangsúlyt fektetve irodalmi munkásságára, mecénási szerepére. Jelesül: Szánoki Iwówi érsekként dunajóvi rezidenciájában tartotta fenn az első lengyel főúri-főpapi humanista udvart, nemcsak hazaiakat, hanem külföldieket is maga köré vonzva. Irodalom pártoló, irodalom szervező oldaláról sokkal több szó esik, mint a főpapról avagy a politikusról.

A hazai irodalom érintőlegesen említi még, hogy I. Ulászló környezetében érkezett Magyarországra, illetve, hogy Váradon nyert kanonikátust Vitéz püspöksége idején. Ezen közismert adatok tükrében egy meglehetősen egyenetlen életpálya rajzolódik ki, nagy minőségi ugrásokkal és hiátusokkal tarkítva. Az uralkodó környezetéből hogy kerül egy idegen Váradra egyszerű kanonoknak? Majd egy újabb hirtelen fordulattal hogyan válik Iwówi érseké? A válasz természetesen a részletekben rejlik.

Szánokival magam is váradi kanonokként találkoztam először, ekkor fordult figyelmem ez a „rejtélyes” idegen felé.

Szükszavú, ám igen lelkes híradás olvasható Bunyitaynál is váradi kanonikátusáról.³ A Biblioteca Vaticana kéziratárában őrzött, Szánokihoz

¹ Jelen cikkem a készülő, Egyházi középréteg a későközépkori Váradon (1440–1526) c. diszsertációm részét képezi.

² Klaniczay Tibor: A magyarországi akadémiai mozgalom előtörténete. Bp., 1993. 27–38. (A továbbiakban Klaniczay)

³ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. I–VI. Nagyvárad, Debrecen, 1883–1935. II. 137. (A továbbiakban Bunyitay. II.)

írott carmenek⁴ győztek meg arról, hogy érdemes összegyűjteni a rávonatkozó adatokat és tanulmányozni a Philippus Callimachus Experiens által írt humanista életrajzot, melynek címe: *Vita et mores Gregorii Sanocei*. Ennek a műnek teljes magyar fordítása mindeztidáig nem készült, sőt Magyarországon még kiadott teljes példányával sem találkoztam, a II. világháború előtti kiadások egy-egy darabja rendre eltűnt a könyvtárakból.

Callimachus Experiens és Szánoki neve mára már egybeforrt, holott ismeretségük csak az idős főpap életének néhány utolsó évére korlátozódott, mégis Callimachus későbbi lengyelországi pályafutásának tükrében kétség nem férhet hozzá, hogy Szánoki pártfogásának köszönhető első lengyelországi megbízásait. Rövid kapcsolatuk intenzitásának bizonyítéka ez a személyes megnyilvánulások sem nélkülöző *Vita* és természetesen Callimachus a szerzője a fentebb említett carmeneknek is.

Filippo Buonaccorsi, ez a gazdag és művelt nemesifjú San Gimignano-ban született 1437-ben. Rómában a Pomponius Leto által alapított Akadémia tagja volt, itt kapta a görög-latin irodalomban való jártasságára utaló nevét: a Callimachust, Experiensnek pedig fiatalkori tapasztalataira, keleti kalandjaira utalva nevezik. II. Pál több akadémistát is börtönbe vetett összeesküvés vádjával 1470 körül. Callimachusnak sikerült megszöknie, és száműzetésbe kényszerült,⁵ majd 1472 körül megélhetési humanistaként vetődött Lengyelországba. A kronológia ezen a ponton nem teljesen egyértelmű: Paparelli szerint már 1472-ben az udvarban élt Callimachus a királyi gyermekek nevelőjeként⁶, a *Dissertazioni Vossiane* szerzője szerint viszont 1473-ban még Konstantinápolyban próbált szerencsét.⁷ Amint barátjának, Arnolfo Tedaldinak írott leveleiben nyilatkozik, igazi szerencsének tartotta, hogy Szánoki pártfogásába vette - valóban neki köszönhető, hogy a mai napig ismert a neve. Szánoki biztos érzékkel ismerte fel benne a humanistát, és rájött, hogy támogatásával nemcsak dunajóvi irodalmi köre nyerhet, hanem máshol is hasznát vehetik a talján tapasztalatainak. Akár az 1472-es, akár az 1473-as évet tartjuk lengyelországi tartózkodása kezdetének, biztos hogy, Callimachus nem sokáig élvezte a dunajóvi palota és az idős érsek vendégszeretetét, néhány éven belül már a krakkói királyi udvarban látjuk viszont, ahol Kázmér király diplomatájaként szerzett érdemeket. Hiszen nemcsak Kázmér udvarában, hanem külföldi útjai során is eredményesen képviselte a

⁴ Biblioteca Apostolica Vaticana: Barberino Latino 2031.. 79.v. Ad Gregorium Archiepiscopum, 80. r-v. Ad Gregorium Sanoceum de eodem contra invidiam, 80v.-81.r. De eodem (A későbbiekben Bibl. Ap.)

⁵ *Dissertazioni Vossiane*. Venezia, 1753. 316-335. (A későbbiekben Diss. Voss.), Gioacchino Paparelli: *Callimacho Esperiente*. Salerno, 1971. 125-127. (A későbbiekben Paparelli)

⁶ Paparelli 127.

⁷ Diss. Voss. 333.

Mátyás-ellenes politikát folytató csoport: Szánoki és Sbignew Olesznicki érdekeit⁸. Callimachus jó húsz évvel élte túl jótévőjét, 1496. okt. 29-én halt meg választott hazájában.

A Gregorius halálát követő évben (1477) már készen volt a *Vitával*, minden bizonnyal személyes beszélgetéseiken alapulva, és valószínűleg Szánoki hagyatékát is felhasználva készült ez az életrajz, amelyet néha rögtönzéseivel egészíthetett ki, hiszen a néhány évtizeddel korábbi közép-európai állapotokról nem lehettek pontos információi. Gregorius munkáihoz visszatérve egy gondolat erejéig, Callimachusszal szemben még a plágium vádja is megfogalmazódott, hogy történeti műveit Szánoki munkáiból ollózta össze. Mindenesetre Callimachus magyar vonatkozású történeti művei közül az I. Ulászlóról és a Mátyás királyról szólóak mellett a *Vita* meglehetősen háttérbe szorult.

A szétszórt és néha ellentmondásos adatok ellenére megpróbálom rekonstruálni Szánoki Gergely magyarországi tartózkodását és bemutatni, hogy az itt eltöltött idő milyen hatással volt későbbi életére. Bizton állíthatom, hogy jó tíz évig élt Magyarországon (1440–1451?) a korszak meghatározó nagyjainak a bizalmát élvezve.

A homályos pontok sora

Dlugosz történeti munkájára hivatkozva a *Dissertationi Vossiane* szerzője már a bevett névvel is vitázik és a Gregorius keresztnévet Callimachus tévedésének tartja, ő következetesen Georgiusként is említi⁹. Ami Callimachus egyéb tévedéseit figyelembe véve nem teljesen alaptalan feltevés, de más források, pl. a Szánokit lwówi érsekké kinevező pápai bulla is Gregoriusként említi. Ezért a későbbiekben maradjunk ennél a névnél. Callimachus „elírásainál” maradván még; a *Vitában* Vitéz Jánost *Ioannes Gara*¹⁰ néven említi. Callimachus eme tévedése már rögtön megkérdőjelezi Gara-Vitéz püspök udvarának leírását is. Ezt a nyilvánvaló hibát nem tekinthetjük elírásnak, sokkal inkább Callimachus „improvizációjának”. Szánoki élete végéig aktívan szerepelt, mind az irodalmi, mind a politikai közéletben (pl.: Rangoni Gábornak Boroszló ostromára írott verséhez készült válasz költemény¹¹), róla nem feltételeznénk, hogy hibás nevet adott volna

⁸ Paparelli 336.

⁹ Diss. Voss.329.

¹⁰ Philippus Callimachus Experiens: Vita et mores Gregorii Sanocei. Ed.: Irmína Lichonska Varsó 1963. XV. caput, 32. (A későbbiekben Callimachus: Vita)

¹¹ Thaddeus Sinko: De Gregorii Sanocei studiis humanioribus. In: Eos 1900. 252. (A továbbiakban Sinko)

Callimachusnak. Inkább elképzelhető, hogy Szánoki halála után Callimachus komoly gondban volt a sokat emlegetett kedves barát, János váradi püspök nevével kapcsolatban. Annál is inkább, hiszen ő még bele sem vetette magát a lengyel diplomáciába, amikor Vitéz már halott volt. Ez persze nem menti fel az alól, hogy nem ellenőrizte alaposan állításait, s ezek a tévedések sajnos a későbbi történeti munkákban is előfordulnak kritika nélkül.¹²

Adataink szerint Szánoki 1440-ben érkezett Magyarországra I. Ulászló kíséretében, mint az ifjú király nevelője. A későbbi érsek 1406-ban született szegény sorban. Kitörését krakkói egyetemi tanulmányainak köszönhette, a nevelői pozícióhoz pedig krakkói egyetemi katedrája¹³ juttathatta, ezenkívül is érvként szolgálhatott mellette, hogy már diákként is a legmodernebb tudásra volt fogékony¹⁴. Holott Itáliában csak egyszer fordult meg 1437-ben, ahonnan számos kézirattal gazdagabban tért vissza¹⁵. Konkrét itáliai úti célja viszont mindmáig homályban maradt.

Köztudott, hogy Vitéz János tagja volt annak a követségnek, amely meghívta az ifjú Ulászlót Magyarország trónjára, ezért feltételezhető, hogy ismeretése Szánokival már erre az időre datálható.¹⁶ Az Ulászló Magyarországra érkezését követő zűrzavaros időszakban szinte semmit nem tudunk tevékenységéről. Egyedül Bonfini tudósít arról, hogy a polgárháborús időkben Gergelyünk Lasockival Lengyelországban járt követségben, hogy segédhadakat toborozzon Giskra ellen, de a litván helyzet zavarossága miatt nem indultak el a lengyel csapatok. Ill. Lasockival közösen Dalmáciában és Horvátországban járt „propaganda körúton”, a királyné párthíveit győzködtek az Ulászlóhoz való átpártolásra – több-kevesebb sikerrel. Bonfini szerint a leghatásosabb érvük szláv származásuk volt.¹⁷ Úgy tűnik, hogy ezen kívül mindvégig közvetlenül uralkodója környezetében tartózkodott, vele volt a téli hadjárat során is. Politikai állásfoglalásával először a törökkel kötendő béke kapcsán találkozunk (1444), amikor is mereven elutasít mindenféle

¹² Sinkónál is Johannes Gara szerepel 248.

¹³ Kovács Endre: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Bp., 1973. 96. (A későbbiekben Kovács: Magyarok) – 1428-ban szerzi meg a baccalaureatus artiumot, 1439-ben magisterként a Bucolicát adja elő

¹⁴ Sinko 241–278.

¹⁵ Paparelli 123–124.

¹⁶ Jan Dabrowski: A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolata. In: Művészettörténeti értesítő. 1956/1. 31–36. - Dabrowskinak van egyébként egy számomra teljesen értelmezhetetlen mondata: „Sanoki Gergely Várna után Magyarországon maradt, hasonlóképp Lasocki is, aki mint Hunyadi diplomatája működött, és a váradi prépostságot kapta, azután pedig Hunyadi fiainak Lászlónak és Mátyásnak, a későbbi királynak lett a nevelője.” ???

¹⁷ Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Ford: Kulcsár Péter, Bp., 1985. 3.5.95.= 601.

megállapodást az ellenféllel, nem is katonai okokra hivatkozva, hanem morális érveket hangoztatva a pogányok ellen.¹⁸ Ezzel a véleményével magára vont a királyi táborból többeknek is a haragját, sőt életrajza szerint Cesarini bíborossal is élesen összeszólalkozott. Annyiban közelíthette meg politikai oldalról a kérdést, hogy az adott szót és az erkölcsöt emlegetve ellenzi a már megkötött békeszerződés felrúgását nemcsak életrajza, hanem a szintén Callimachus által írt Ulászló életrajzban szereplő beszéde szerint is.¹⁹ Ez a megnyilvánulása akár értelmezhető az állami szuverenitásról folytatott vitaként is. Mindenesetre következetes nyilatkozataiból egyértelműen látszik, hogy semmit nem tudott a színpalak mögött folytatott egyezkedésről. De légyen bár humanista és klerikus is, hűséges alattvalóként elkíserte királyát az utolsó, végzetes hadjáratba is. Ott volt a várnai csatában, több főpap társaságában egy dombról nézte végig a vereséget,²⁰ látván az összeomlást ő is menekülőre fogta – a dramaturgiai elemektől eltekintve, hogy a csatátéren Szánoki elégtételként még találkozott a haldokló Cesarinival, aki még élete utolsó pillanatában sem látta be az ellenvélemény jogosságát²¹ – és egy bizonytalansággal teli úton botlott bele Hunyadi hadaiba. Magyarországra immár Hunyadi társaságában érkezett. Döntéshelyzetbe került, a csatavesztéssel és a király halálával légüres térben találta magát, ha visszatér Lengyelországba, kellemetlen kérdéseket tehetnek fel neki, így kapóra jött Hunyadi ajánlata.²² Magyarországon maradt, amivel azt a látszatot is kelthette, hogy nem mer, akar visszatérni Krakkóba, tehát rejtegetni valója van. Talán ez a lépése válthatta ki azt a vélekedést, amely Szánokit tette felelőssé a várnai vereségért, valamint a Cesarinival való vitája miatt a Szentszék ellenségének is kikiáltották.²³

Ezután, mint a Hunyadi-fiúk nevelője tűnik fel,²⁴ de ezt semmiféleképpen nem becsülhetjük túl, hiszen Mátyás ebben az időben még csak néhány éves fiúcska lehetett.²⁵ Az az egy-két év, amit körülbelül tölthetett, semmiféleképpen nem lehetett olyan meghatározó a későbbi király tanulmányai szempontjából, amint azt korábban feltételezték. Nincs pontos adatunk arra,

¹⁸ Callimachus: Vita X. caput, 28.

¹⁹ Philippus Callimachus Experiens: Historia de rege Vladislao. Ed.: Irmína Lichonska. Varsó 1961. 170–172. – Callimachus ebben a művében Gregoriusnak tulajdonít olyan cselekedeteket is, amelyek köztudomásúlag más személyekhez kapcsolódnak; a Vitában viszont nem említi ezeket.

²⁰ Callimachus: Vita XIII. caput, 30.

²¹ Callimachus: Vita XIII. caput, 32.

²² Callimachus: Vita Vita XIV. caput, 32.

²³ Paparelli 124.

²⁴ Fraknoi Vilmos: Mátyás király élete. Bp. 1881. 20. (A későbbiekben Fraknoi: Mátyás)

²⁵ Mátyás 1443. febr. 23-án született, Kubinyi András: Mátyás király. Bp. 2001. 19–20.

hogy mikor nyerte el a váradi kanonikátust és mikor költözött Váradra, mindenesetre jó kiindulópont az 1445. év, Vitéz váradi püspökké történt kinevezése. Valószínűbbnek tűnik az 1445/46-os dátum²⁶ szemben az 1448. évvel. Egyrészt Vitéz miért várt volna 1448-ig²⁷ az ismert humanista „megszerzésével”, másrészt Hunyadi egyre bensőségesebb politikai szövetségeseként tőkét kovácsolhatott a fiúk neveléséből, s ehhez szolgált remek érvként, hogy magyar gyereknek magyar nevelőre van szüksége. Talán az is megfordulhatott Vitéz fejében, hogy a Hunyadi-fiúk nevelése segítségével lehet a váradi elszigeteltségből való kitöréshez?²⁸ Bár az is kétséges, hogy Vitéz mennyi időt tölthetett valójában a Hunyadi-fiúk körében? Elfoglalt politikusként és főpapként aligha feltételezhető, hogy a gyerekek mindennapi előmeneteléért ő lett volna a felelős, különösen, hogy saját tanulmányaira sem tudott elég időt szakítani. Bár Szakály Ferenc Vitéz váradi püspökségében azt is érzékeli, hogy a 1445 után Vitéz kimaradt Hunyadi közvetlen nómenklatúrájából, nem került vissza a kancelláriába. Ennek tükrében nem az 1451-es egyetemi próbálkozása volt az egyetlen kitörési kísérlete.²⁹ Ez a váltás mindenesetre nem volt Szánoki ellenére, sőt a *Vita* szerint igazán elemében érezte magát Váradon. Bensőséges baráti viszonyt alakított ki Pier Paolo Vergeriával és Philippo Podocatharóval. A Vitéz által irányított mitológiai, morális témájú, vége-hossza nincs eszmecserék nemcsak a klasszikus káptalani együttélést idézték, hanem különösen szóhasználatában is a korai itáliai akadémiákra, humanista társaságokra emlékeztetnek. (Magukat *contubernium*nak nevezi, legkedvesebb elfoglaltságuk az *exercitatio*, azaz tudós témákban gyakorolták magukat, fontos szerepet játszott a *vita* (*disputatio*) és a kérdezősködés (*interrogatio*), mint az egyetemi gyakorlattól eltérő oktatási módszerek.)³⁰ A *Vitában* említett humanistákra még természetesen visszatérünk, hiszen pontosan az ők teszik kérdéssé a váradi kör létezését.

Szintén kérdéses, hogy Gergelyünk mikor tért vissza Lengyelországba, megközelítőleg 1449³¹ és 1451 közé datálhatjuk. 1449-ből származik Olesznicki kancellár és Dlugosz egy-egy levele, amelyben Vitéz Jánostól

²⁶ Buny. II. 137.

²⁷ Fraknói: Mátyás 22

²⁸ Szakály Ferenc: Vitéz János, a politikus és államférfi. in: Esztergom évlapjai 1990. 21. (A későbbiekben Szakály)

²⁹ Szakály 20–22.

³⁰ Callimachus: *Vita* XV. caput, 34.

³¹ Kovács: Magyarok 52–53., az 1449. év mellett teszi le a voksát - Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Bp., 1988. 44. (A továbbiakban Horváth)

Livius kéziratokat kérnek, amelyeket Szánoki Gergely vinne el Krakkóba³². (A levelek címzettje Przemysli Márton orvos és asztronómus, aki ebben az időben szintén Váradon tartózkodott nagy valószínűséggel Vitéz udvarában.) Arról viszont nincs tudomásunk, hogy kanonokunk ekkoriban meg is érkezett volna velük. Az 1451-es pápai bulla után már nem lehet kétségünk Szánoki visszatéréről.³³ Ha már korábban meg is érkezett a lengyel udvarba, valószínűleg csak ideiglenes tartózkodásnak gondolhatta, hiszen még 1451-ben is bírta váradi kanonoki javadalmát és a *Vita* szerint is sokáig foglalkoztatta a gondolat, hogy visszatér Váradra. A Krakkóba való visszatérést a wieliczikai plébánia ügyei indokolták Callimachus szerint, mivel Kázmér király Gregorius hosszú távollétére hivatkozva másra óhajtotta bízni a fent említett plébániát.³⁴ (Paparelli szerint wieliczikai háza volt az előképe a későbbi dunajóvi udvarnak már a '30-as években,³⁵ de erre vonatkozó adatokat nem találtam, és nem is tartom valószínűnek, hogy egyetemi feladatai mellett huzamosabb időt tudott volna plébániáján tölteni.) Talán ez lehetett az ürügy Szánoki kizárására Váradról, hogy Kázmér újra bevonhassa a lengyel politikába? Bár a váradi években távol tartotta magát a politikától, Vitéz környezetében nem maradhatott észrevétlen. Ebben az esetben Gregorius leghamarabb 1450-ben indulhatott útnak, Olesnicki 1449-es leveleiben még wieliczikai plébánosnak titulálja, és a lwóvi érsekség is csak 1450-ben üresedett meg.³⁶

Úgy tűnik, hogy lengyelországi szolgálata lekötötte energiáját, a királyi udvar környékén ritkán fordult meg, ami nem azt jelenti, hogy elvesztette érdeklődését hazája dolgai iránt, hanem arra utal, hogy a lwóvi érsekség

³² Ábel Jenő: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Bp. 1880. 166–67. (A továbbiakban Ábel: Humanisták) *Venerabili Martino de Przemislia Johannes Dlugosch*: „Sollicitat dominus noster cardinalis reverendum patrem dominum Johannem episcopum Varadiensem, ut sibi librorum Titi Livii mutuet, vel *te* vel magistro Gregorio redeunte transmittat. (1449. okt.), *Martino de Przemislia medicinae doctori*: Ceterum scribimus Reverendo patri domino Johanni Episcopo Varadiensi rogantes suam paternitatem pro complacentia sinceri, quatenus nobis opera Titi Livii, quae illum ab experto habere cognovimus, mutuet, et per vos vel magistrum Gregorium plebanum in Wyeliczka, postquam vos, vel ipsum magistrum Gregorium venire ad Regnum Poloniae contigerit, transmittat... Super qua re etiam ipsi domino Episcopo et dicto magistro Gregorio scribimus litteras speciales.” (1449. dec.)

³³ Bullarum Poloniae 115. copia: Obbl. et Sol. 70.v. „1451. mart. 17. Gregorio electo Leopoliensi; Idem magister artium in sacerdotio constitutus, canonicus Waradiensis, ecclesiae Leopoliensi per obitum Johannis archiepiscopi pastoris destituae in archiepiscopum praeficitur.”

³⁴ Callimachus: Vita XX. caput, 40.

³⁵ Paparelli 207.

³⁶ Callimachus: Vita XXI-II. caput, 42.

teljes embert kívánt, hiszen a keleti határvidéken nem volt biztonságos az élet. A Jagelló-korban igen aktív volt az oroszok felé irányuló lengyel külpolitika. Ebben a helyzetben Szánoki hamarosan hozzáfogott a dunajóvi rezidencia megerősítéséhez.³⁷ Így mire Callimachus Lengyelországba érkezett (1472 körül) és az idős főpap pártfogásába vette, a dunajóvi palota már kézen állt. Az sem valószínű, hogy a művészetek és különösen az irodalom pártolója, Gregorius majd' húsz évet várt volna egy humanista kör megszervezésével – akkor sem, ha a wieliczikai időket nem is vesszük figyelembe – hiszen a lehetőségei Lwówban adottak voltak, példaképpen pedig a boldog emlékü Várad volt adott. Ebből a logikából következik, hogy nem helytálló az a vélemény, mely szerint ez a társaság a római akadémia mintájára szerveződött Callimachus befolyására.³⁸ Amiképpen Paparelli írja, hogy a bor, a mulatságok és a szép lányok határozták meg az összejöveteleket, mindenféleképpen kérdéses állítás. Miért éppen a római akadémiát vette volna Gregorius mintául, amiről személyes tapasztalatai nem is voltak, ha egyszer évekig élt Váradon, ahol nagyon is jól érezte magát? Ezenkívül a váradi időkből őrzi a *Vita* Gregorius meglehetősen rossz véleményét a lengyelek pazarlásáról és iszákosságáról³⁹. Mindemellet Callimachus azért más képet fest a dunajóvi udvarról, mint a váradiról. Hangsúlyozza Szánoki vendégszeretetét, sőt azt érezteti, hogy az idős főpap sokkal jobban érezte magát itáliaiak és németek társaságában, mint a lengyelekében. Majd rögtön helyesbíti is ítéletét, Szánoki szájába adva a szavakat. *Convivium*nak nem nevezhető az enni és inni vágyó emberek csődülete, hiszen akkor a mezőn legelésző barmokat is lehetne így nevezni. A gyomor és a torok követelésein túl az elme megnyilvánulásai sokkal méltóbbak egy *convivium* alkalmából.⁴⁰ Másrésztől az idős Szánoki összejöveteleinek kulcsszavaiként a *iocus* és a *lepiditas* jelenik meg, amelyek távol állnak a váradi udvar méltóságteljeségétől.⁴¹ A dunajóvi szabadosabb légkörre utalnak Callimachus Fannihoz írott versei is, ám Szánokit jellemzésében ismételten nagyon is mértékletes, fegyelmezett embernek írja le.⁴²

Szánoki irodalmi munkássága is sok kérdést vet fel, amelyet megítélni nem feladatunk, de talán magyarországi tartózkodásának vizsgálatakor nem haszontalan megemlíteni a véleményeket. A neki tulajdonított epitaphiu-

³⁷ Callimachus: *Vita* XXVI. caput, 46.

³⁸ Paparelli 125.

³⁹ Callimachus: *Vita* XVIII. caput, 38.

⁴⁰ Callimachus: *Vita* XXXV. caput, 54.

⁴¹ Callimachus: *Vita* XXXIII. caput, 52.

⁴² Callimachus: *Vita* XL-L. caput, 60–70.

mok⁴³ a filológusok szerint sem tematikájukban, sem stílusukban, sem latin-ságukban nem képviselnek túl magas színvonalat.⁴⁴ Várad munkái nem maradtak fenn, bár egyes nézetek szerint Callimachus Ulászlóról írott műve Szánokinak a várnai csatáról írott könyvein alapul.⁴⁵ A *Vita* még megemlíti több temetési beszédet, melyet Váradon írt⁴⁶. A fentiek tükrében minden bizonnyal Callimachus elfogultsága jelenik meg pártfogójával szemben, amikor Gregorius mind versben, mind prózában a váradiak méltó versenytársaként jelenik meg.

Szánoki 1476. január 29-én⁴⁷ bekövetkezett haláláig viselte a lwóvi érseki címet. Ezt a dátumot Horváth János tévesen 1479-ben⁴⁸ adja meg, Dlugosz híradásán kívül Horváthnak az is ellentmond, hogy a Callimachus-féle életrajz már 1477-ben megjelent. Szánoki halálának körülményeiről Callimachus a tőle megszokotthoz képest nagyon is szűkszavúan nyilatkozik,⁴⁹ míg Dlugosz szerint féltékeny szeretői mérgezték volna meg.⁵⁰

A várad *contubernium* kérdése

Szánoki magyarországi szerepét tisztázva ismét térjünk vissza a *Vita* közléseihez. Vitéz várad püspöki udvarához köti Vergeriót és Podocatharót is, ami kronológiailag elképzelhetetlen, hiszen Vergerio 1444-ben már halott volt, Podocatharo pedig 1444–1447 között Itáliában folytatott egyetemi stúdiumokat. Tehát a négy humanista 1445 után bizonnyal nem tarthatott tudós társalgásokat Váradon. A kutatók egy része ismételten Callimachus tévedésére hivatkozva ezen a ponton lezártnak tekinti a kérdést. Másrészt viszont elképzelhető, hogy 1440 és 1444 között Budán találkozhatott a fenti négy férfiú – Vitéznek, Szánokinak és Vergeriónak bizonnyal volt alkalma rá, Podocatharóról pedig feltételezhető, hogy 1444 előtt már Budán tartózkodott. Hiszen a kutatás nemcsak Janus Pannonius, hanem Podocatharo eseté-

⁴³ Joannis Dlugosz: Opera Omnia: Annales seu cronicae incliti regni Poloniae. Krakkó 1876. libri XII. LXI. caput, 530. (A továbbiakban Dlugosz), Sinko 243. – 1434-ben Jagelló Ulászló lengyel király epitaphiumát Magister Gregorius de Sanok írta, Zsófia királyné 1461-es epitaphiumát is Szánokinak tulajdonítja - Sinko 249–50.

⁴⁴ Sinko 245–46.

⁴⁵ Sinko 248., 254.

⁴⁶ Callimachus: Vita XV. caput, 34.

⁴⁷ Diss. Voss. 329.

⁴⁸ Horváth 117.

⁴⁹ Callimachus: Vita LIV caput, 74.

⁵⁰ Dlugosz libri XIII. LXIII. caput, 654. ”Morbone, incertum est, extinctus, an veneno a feminis propinato, in quas intemperate se agebat.... nullumque dolorem sentiens, in crucis modum, in cubiculo suo confessus est.... in sua Leopoliensi ecclesia sepultus”

ben is feltételezi, hogy Vitéz támogatásával, de Lasocki Miklós közbenjárására kerültek Ferrarába Guarino szárnyai alá. Tehát az újabb kutatások Szánoki *Vitájában* megjelenő Vitéz-féle humanista körben nemcsak a váradi püspöki udvart, hanem annak egy feltételezett előképét, a budai *contuberniumot* látják – melyeket ismét a szerző, Callimachus mosott össze.⁵¹ Mivel Vitéz János a központi figura, ő a humanista kör(ök) mozgatórugója, mecénása rendszeres összejöveteleket csak megfelelő anyagi háttérrel tudott rendezni. Ezt a lehetőséget a váradi prépostság teremthette meg. A stallumban való megerősítése csak 1442-ből származik, de Szakály szerint már 1441. június előtt elfoglalhatta javadalmát. Ami viszont feltűnő, hogy hiába volt tagja a királyválasztó követségnek 1440-ben, semmiféle jutalmazásban nem részesült, annál is inkább, mert Gatalóci Mátyás kikerült az Ulászló-adminisztrációból, tehát adott lett volna a lehetőség Vitéz kancelláriai emelkedésére, de ő maradt prothonotarius. Szakály szerint viszont az 1441-1442-ben kapott váradi prépostságot nem érezhette méltó jutalomnak és háttérbe szorítva visszavonult Váradra, szemben Fraknoi állításával, mely szerint is 1444-ig Vitéz a kancellárián tevékenykedett.⁵² Amennyiben Szakály logikáját követjük, egyesíthetjük a fenti két *contuberniumot*, Szánoki járhatott Váradon 1444 előtt is még vendégként, majd később kanoikként is tölthetett ott hosszabb időt, Vergerio is megfordulhatott ott élete vége felé, és Podocatharo is, akár 1444 előtt, akár 1447 után. Jászay Magda egyenesen megkockáztatja azt a feltevést is, hogy az idős Vergerio élete utolsó éveit Váradon töltötte.⁵³ Ezt a feltevést ismételtlen csak fenntartásokkal fogadhatjuk, hiszen ilyen hosszú, és folyamatos egy helyben tartózkodást más adatoknak is alá kellene támasztaniuk.

A Váradon működő humanista kör tagjai közül az 1440-es évek második feléből csak Szánokiról és Ivanics Pálról állíthatjuk biztosan, hogy helyben tartózkodtak. 1449-ben szintén Vitéz környezetében volt a fentebb említett Przemysli Márton orvos és csillagász, akinek a személye már jelzi Vitéz érdeklődésének változását is a természettudományok irányába. Az ötvenes években bizonyos Janus Pannonius is megfordult nagybátyja összejövetelein a vakációk alkalmával. A sok bizonytalanság ellenére Vitéz könyvtára is az élénk szellemi tevékenységet támasztja alá. A humanisták legfontosabb munkaeszköze a könyv volt, s pontosan ezért szolgál a könyvtár léte bizonyítékként. A Janus által a *Búcsú Váradtól* c. híres versében megénekelt könyvtár alapját nagy valószínűséggel még Vergerio könyvei adták, amelyek

⁵¹ Klaniczay 31–32., 34–35.

⁵² Szakály 13.

⁵³ Jászay Magda: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Bp., 1982. 133., 189.

Vitéz tulajdonába kerültek annak halála után.⁵⁴ A könyvtár működésénél még meg kell említenünk a könyvmásoló műhelyt is. Ismert Vitéz egyik könyvmásolója, Polánkai Bereck, aki a székesegyházi áldozópapságról egészen az örkanonokságig vitte Vitéz váradi püspöksége idején, valószínűleg munkája elismeréseképpen léphetett feljebb a ranglétrán. Az 1460-as évekből a váradi *contubernium* működéséről Miklós modrusi püspök tudósít bennünket, aki 1463–1464-ben II. Pius követeként tartózkodott Magyarországon, s eltöltött bizonyos időt Váradon is. Itteni tapasztalatairól szól *De mortalium felicitate* c. műve, melynek apropóját egy váradi eszmecsere adta. Az *exercitatio*k mellett ő is rajongással nyilatkozik a könyvtárról is. Vitéz esztergomi érsekké való kinevezésével természetesen nem szűnt meg a humanista kör munkája sem. Sőt, az esztergomi tudós közösségről többet is tudunk, akár tagjairól, akár tevékenységéről. Janus mellett megfordult Esztergomban Galeotto Marzio, Regiomontanus, Ilkus Márton és Giovanni Gatti is, amely névsor egyértelműen mutatja Vitéz érdeklődésének sokszínűségét.⁵⁵

Szánoki Gergely életútját végigtekintve a humanista főpap tipikus alakja áll előttünk. Bár életében sokkal fontosabb szerepet töltött be az oktatás, mint a politika. A *Vitából* kirajzolódó személyiségének egyik fontos vonása az, hogy nem szeretett a reflektorfényben állni, főpapként és nevelőként is saját sikerei helyett a lelkiismeretes szolgálatot helyezte előtérbe. Humanista tevékenységének legfontosabb erénye az oktató, nevelőmunka mellett irodalomszervező, mecénási tevékenysége, hiszen a dunajóvi volt az első humanista udvar Lengyelországban. A lengyel humanista kultúra megteremtésében bizony Szánoki váradi benyomásainak is fontos szerep jutott. S a Vitéz körül formálódó *contubernium* akár Váradon, akár másutt nemcsak Szánokin keresztül, de bizonytalán fontos metszéspontja volt a formálódó korai humanista eszméknek Magyar- és Lengyelországban, s ezeknek az eszméknek nemcsak egyirányú erjedését figyelhetjük meg, hanem kölcsönös oda-visszahatását Krakkó és Vitéz-köre között. A *Vitából* kimutatható például a Callimachus által emlegetett váradi beszélgetések kapcsán, hogy Vitéz földrajzi és régiségtani felfogása Pannónia szerencsésének és lakóinak bemutatása során, nemcsak Bonfininél köszön vissza. Mint ismeretes, Bonfini a magyarok elődeiként tárgyalt hunokat és kárpát-medencei regnálásukat tekintette történelmünk első csúcspontjának, ami mintegy megalapozta a következő csúcst, azaz Mátyás uralkodását is. Szánoki eszmefuttatásában is ugyanennek a történelmi felfogás befolyásának lehetünk tanúi, amikor a lengyeleket a

⁵⁴ Klaniczay 38.

⁵⁵ Klaniczay 39–40.

venetusokkal állítja párhuzamba. Íme, egyetlen példa a magyar humanizmus lengyelországi hatásaira.⁵⁶

Összegzésként ismét kiemelhetjük, hogy Lengyelország és Itália között Magyarország volt az összekötő kapocs a humanista kultúra terjedésében, és ezen belül is a váradi Vitéz-féle kör volt az egyik fontos transzfer állomás. Szánoki Gergely személye az időközben megváltozott lengyel-magyar kapcsolatok ellenére is kiemelt fontossággal bírt mind a magyar, mind a lengyel történelem és irodalomtörténet szempontjából.

⁵⁶ Szörényi László: Az epikureus premachiavellista és Mátyás király udvara. Callimachus Experiens. In: *Philologica Hungarolatina* Bp., 2002. 38-50. 39.